

Fangst av grindehval i Norge – vs. Færøeyene

Pilot whaling in Norway vs. the Faroe Islands

Arne Kalland

Sosialantropologisk institutt · Postboks 1091 Blindern · N-0317 Oslo
arne.kalland@sai.uio.no

Úrtak

Endamálið við hesi grein er, umframt at varpa ljós á ein lítið ansaðan tótt í norskari hvalaveiðisøgu, at vísa á, at grindadráp í Noreg var rættiliga ólíkt tí føroyska. Hugsanarstöði mitt er, at grind í Føroyum allarhelst má siggjast sum ein staðbundin innovatión. Eg havi tvær grundgevingar fyri hesi áskoðan: (1) Grindahvalur hevur verið sjáldsýndur við norsku strendurnar, og grinddráp kom ov sjáldan fyri til at kunna finna ein institutionaliseraðan form. Norðmenn høvdu hvørki kunneleika ella amboð til hóskaði rakstrar- og dráphátt. (2) Meðan grind varð rikin á land í Føroyum, var vanligast í Noreg at brúka nót, hóast nógvar áheitanir um at læra av føroyingum. Munurin í rakstrar- og dráphátti hevði týðandi sosialøkonomiskar avleiðingar. Hetta bendir á, at føroysk lóggáva og siðvenja hvat viðvíkur luttøku í drápi og býti av veiðini fyrst og fremst má siggjast í staðbundnum samteksti, og ikki sum komið uttaneftir til Føroyar. Grindadráp í Føroyum og Noreg eru grundleggjandi ymisk mentanarlig modell.

Abstract

The purpose of this paper is, beside to address a neglected chapter in the history of whaling in Norway, to demonstrate that pilot whaling in Norway was rather different from its Faroese counterpart. My hypothesis is that Faroese pilot whaling is most likely a local innovation. I argue along two lines. (1) Pilot whales have been relatively rare in Norwegian coastal waters, and catches were too infrequent to find an institutionalized form. Norwegian fishermen had neither knowledge nor equipment to hunt pilot whales efficiently, and each hunt had important idiosyncratic characteristics. (2) Whereas pilot whales and other small toothed whales in the Faroe Islands were driven ashore, they were in most places in Norway enclosed by seines. This difference had important socio-economic implications. Technology as well as regulations and practices pertaining to pilot whaling and distribution of the catch in the Faroe Islands must therefore be understood in its local context and nothing emigrants brought from Norway about a millennium ago. Whalers in the Faroe Islands and Norway were motivated by quite different cultural models.

Det har vært skrevet mye – både vitenskapelig og populært – om færøysk fangst av grindehval (*Globicephala melas*) mens det knapt finnes en substansiell artikkel om den tilsvarende norske fangsten. Et formål med denne artikkelen er å kaste litt lys på dette neglisjerte kapitlet av hvalfangstens historie i Norge.¹ Et annet og viktigere formål er å vise at den norske fangsten til dels var svært ulik den på Færøyene. Om de har hatt et felles opphav for over tusen år siden – slik det ofte har blitt hevdet (e.g. Østberg 1929; Nordby 1935; Martinsen 1964; Alver 1986; Thorsteinsson 1986) – gikk denne kunnskapen i så fall tapt i Norge. Mitt argument er at grindefangsten på Færøyene etter all sannsynlighet må betraktes som en lokal innovasjon. Jeg fremfører to argumenter for dette synet:

For det første har det i Norge neppe eksistert noen tradisjon for å fange grindehval.² Alt tyder på at grindehvalen har vært en relativt sjelden gjest i norske farvann, og at den i lange perioder nærmest var fraværende. Først på midten av 1800-tallet finnes det rapporter om grindehval i Norge, og jeg vil vise at det som preget fangsten i siste halvdel av 1800-tallet, var dens opportunistiske karakter. Gjennom eksisterende beskrivelser vil det fremgå at fangerne hadde verken kompetanse eller redskaper til grindefangst. Selv om fangster av grindehval utvilsomt forekom, har de vært for sporadiske og uforutsigbare til å finne en institusjonell form slik som på Færøyene.

For det andre ble en helt annen fangsteknikk vanligvis brukt i Norge. Mens grindehvalene på Færøyene ble drevet på

land, ble de fleste i Norge stengt med not, en teknikk som lignet den som ble brukt ikke bare til å fange sild og makrell men også spekkhuggere (bóghvitehval, *Orcinus orca*) og springere (dvs. kvitskjeving eller skjórutur springari, *Lagenorhynchus acutus*, og kvitnos eller kjafthvitur springari, *L. albirostris*). Språkbruken i de norske kildene – „jagedes paa land“ versus „indstængtes“ – er talende for kontrasten mellom de to formene for hvalfangst. Jeg vil vise at vi står overfor to ulike kulturelle modeller, definert som kognitive skjema felles for en sosial gruppe (D'Andrade 1989:809). Disse modellene betyr mye for hvordan verden oppfattes og hvordan man søker løsninger på problemer man stilles overfor. Jeg vil videre hevde at de ulike fangstmetodene brukt i Norge og Færøyene hadde viktige sosioøkonomiske implikasjoner. På Færøyene hvor hvalene ble jaget på land, måtte hvalene raskt avspekkes og parteres før forråtnelsen satte inn. Dette åpnet for en inkluderende holdning hvor kjøtt og spekk ble fordelt blant et stort antall mennesker etter intrikate regler. I Norge hvor hvalene ble stengt inne i en not, kunne det imidlertid gå opp til et par måneder før alle dyrene var avlivet. En rask fordeling av hvalene var mindre vesentlig, og fangsten kunne derfor bli ekskluderende idet fangerne prøvde å holde mest mulig av fangsten for seg selv. Fortjenesten ble fordelt blant deltakerne på samme måte som sild tatt med not. Dette tyder på at færøysk lovverk og praksis med hensyn til deltagelse i og fordeling av fangsten hovedsakelig må forstås ut fra lokal kontekst og ikke noe folk tok med seg til Færøyene fra Norge.³

Robert Collett (1877, 1883, 1912) er den som har gjort mest for å kartlegge forekomster og fangster av hval i Norge, men som zoolog var han ikke særlig interessert i de sosiale og tekniske forholdene rundt fangstene. Dessuten oppga han sjelden sine kilder og mange av angivelsene er unøyaktige. Han var heller ikke opptatt av de lange historiske linjene. Likevel har Colletts kartlegging vært en viktig innfallspport, men må suppleres med eldre naturhistoriske kilder og samtidige beskrivelser av fangster hovedsakelig hentet fra gamle aviser. Et metodologisk problem er at ikke alle fangstene ble omtalt av avisene. Det har vært umulig å verifisere alle fangstene nevnt av Collett og andre forskere gjennom avisoppslag, mens enkelte fangster omtalt i avisene har til gjengjeld unnsloppet forskernes oppmerksomhet. Til sammen vil trolig kildene gi et noenlunde riktig bilde av fangstens omfang, om enn noe underrapportering kan forventes.

Et annet, for meg, noe overraskende metodologisk problem er at det er uklart hva som mentes med „grindehval“ i Norge. Det viste seg snart at springere, spekkhuggere, nebbhval (døglingur, *Hyperoodon ampullatus*) og endog vågehval har blitt omtalt som grindehval. James Grieg (1897:6), konservator ved Bergens museum, for eksempel, hevdet med referanse til *Karmsundsposten* (23/5-1874, side 1) at 150 grindehval ble tatt ved Kopervik på Karmøy (mellom Bergen og Stavanger) i midten av mai 1874, noe som ble brakt videre av Collett (1912:700). Den oppgitte størrelsen på dyrene (2–4 alen, dvs. 1,2–2,4 m) er imidlertid for liten til

å være grindehval, og det er trolig at det dreide seg om de 148 hvitskjevingene som i følge samme avis (side 2) ble tatt ved Kopervik omtrent på samme tid. Dyrene i de to rapportene var av samme størrelse og salgsprisen var identisk. To uker senere meldte *Karmsundsposten* (6/6-1874) at det „Atter er gjort en Fangst af Grindhval“ (denne gangen 17 dyr). Dette har antakelig også vært springere og ble således rapportert av Collett (1912:700). *Bergensposten* ser ut til å ha gjort samme feil mht. en fangst ved Bømlo (sør for Bergen) i 1869. Den 29. januar skrev avisen om en fangst av omtrent 150 grindehval ved Hisken og to dager senere om en fangst av ca. 100 „Springhval“ ved Ådnanes uten å oppdage at dette dreide seg om samme fangst (se nedenfor). To flokker omtalt som grindehval ble tatt i 1931 og i 1959, men dyrenes oppgitte størrelse (henholdsvis 100-300 kg og 2,5-3 meter; *Aftenposten* 21/8-1931; *Vesterålen* 14/8-1959) tyder på at disse også var springere. I 1879 drev angivelig en død grindehval på land i Nord-Norge (*Aftenposten* 8/4-1879), men den oppgitte verdien (4-500 kroner) var altfor høy for en grindehval. Trolig var det en nebbhval. Da en hval ble funnet død utenfor Oslo i 2009, ble også denne identifisert som grindehval av lederen for kommunens viltnemnd, noe som ble rapportert av de fleste aviser og TV-kanaler. Bildene levner imidlertid ingen tvil om at det var en nebbhval. Og i 2003 ble det rapportert at en fisker på Vestlandet hadde fått hva som ble antatt å være en grindehval i sitt torskegarn (Mauren 2003), men bildet tyder på at det var en vågehval. Vi kan

derfor ikke akseptere artsidentifiseringen ukritisk men må trekke inn alle kjente omstendigheter rundt fangsten før vi eventuelt kan si hva slags hval det dreide seg om.

Med disse advarslene vil jeg først prøve å vise at grindehvalen var en ukjent art i Norge frem til 1840-årene før jeg beskriver fangstmetodene brukt. Deretter vil jeg foreta en grov sammenligning mellom færøysk og norsk grindefangst – hvor jeg også vil trekke inn springerfangsten i de to landene – med fokus på sosioøkonomiske forskjeller. Endelig vil jeg avslutte med et par spekulative kommentarer om hvordan forskjellen i fangstmetode og de kulturelle modellene kan ha oppstått.

En sjelden gjest i norske farvann

To kilder blir stadig trukket frem så snart spørsmålet om gammel grindehvalfangst bringes på bane: *Kongespeilet* (*Speculum Regale*) fra 1200-tallet og Peder Claussøn Friis' bok *Om Diur, Fiske, Fugle og Træer udi Norrige* fra 1599. Det relevante avsnittet fra *Kongespeilet* lyder i A.W. Brøggers norske oversettelse (1947:22):

„De hvalene som heter *nydinger*, og som det er størst mengde av, blir tyve alen lange. Men en mengde av dem er så små at de ikke er lenger enn ti alen, og de andre er derimellem, hver efter sin vekst. Disse fiskene har hverken tenner eller barder, og de er ikke farlige hverken for skib eller mennesker. Helst holder de sig vekk fra veidemenn. Men idelig blir de jaget på land i hundrevis, og de er til meget mat for folk der det blir veidet mange av dem.“

Det er vanligvis antatt at *nydinger* (eller *hnýðingr*) refererer til grindehval (e.g. Nordgaard 1903:13; Guldberg 1905:35; Whitaker 1986:4). Dette er på Færøyene i dag betegnelsen forbeholdt meget store grindehvaler (Joensen 2009:130), men i Island er *hnýðingur* en springer (Lockwood 1994:31). Selv om vi likevel skulle akseptere at *Kongespeilet* refererer til hva vi i dag kaller grindehval, har vi ingen holdepunkter for at denne fangsten foregikk i Norge i det *Kongespeilet* beskrev hvalene i Islandshavet, dvs. havområdet mellom Norge og Grønland, og ikke spesifikt norske farvann.

Claussøn Friis (1599:67) ser ut til å være den første som nevner ordet grind: „løbe de oc mange Hundrede i Haab oc jage effter hin-anden oc det kalder man Hualsgrind.“ Det er imidlertid mer enn tvilsomt om dette refererer spesifikt til grindehval og ikke til alle hvalarter som opptrer i flokk. For en hvalgrind oppstår, etter hva Friis skriver, når hvalen „løber i Brun eller paa Leeg“, og dette er tiden hvalen skal være spesielt farlig „thi daa er hand medst grum.“ Dette ligner ordbruken i Finnmark hvorfra Knud Leem (1767:297) skriver at nordmennene der omtaler en „Hær ... af Beister [med] en grusom Brølen og [med] her og der een, af deres Aande, høyt i Veyret fra Vandet opstigende røglig Damp“ for en „Hval-Grin“. Teksten hans går mer i retning av at dette var finhval enn grindehval.

Verken *Kongespeilet* eller Friis kan dermed taes til inntekt for det syn at grindehval eksisterte, langt mindre ble fanget i Norge. Grindehvalen nevnes heller ikke av prestene som på 1700-tallet

beskrev hvalene i Norge (Pontoppidan 1753; Strøm 1762; Leem 1767; Gunnerus 1763, 1768; A. Christie 1786). En grunn kan ha vært at grindehval ble rapportert som springer (eller „smaae hval“). Blant de som trodde at den færøyske grindehval var identisk med norsk springer, var den kjente danske hvalforskeren D.F. Eschricht (1845:4-5) som med henvisning bl.a. til Hertzberg (1840) skrev at „Som bekjendt, drives Grindefangsten paa en ganske lignende Maade endnu ved Færøerne og ved Norge i Skogsvaag i Sunds Præstegjæld, Søndre Bergenhuus Amt, hvor de kalles Springhvaler eller Springere.“ Vi kan ikke utelukke at grindehval på 1700-tallet ble forvekslet med springere slik de ble det hundre år senere, men det er lite i beskrivelsene som tyder på at det var grindehval som ble fanget.

Vi kan heller ikke utelukke at grindehvalen var midlertidig fraværende nettopp da prestene skrev sine tekster. Vi vet fra Færøyene at fangstene har fluktuert i om lag 120 års sykluser og at det var nesten ingen fangster mellom 1750 og 1800 (e.g. Joensen 2009:59). Men vi kjenner fra Norge heller ikke referanser til grindehval verken fra tiden før 1750 eller de første tiårene etter 1800. Den første indikasjon på noe som kan ha vært grindehval i Norge, er fra 1839. I mai det året skrev Johan Fritzner Greve – sogneprest i Sund på øyen Sotra utenfor Bergen – følgende om et mislykket forsøk på å fange en flokk hvaler:

„Ved sidstleden Helligtrekongerstid [dvs. rundt 6. januar 1839] foretoges ... et Jag efter en heel Flok Hvale. En stund lystrede Hæren, ...

men snart tog den en forkjert Kurs, og undgik sine Efterstræbere. Imidlertid paastaaes, at disse Hvale var af en anden Sort end de almindelige Springere, og havde foruden mere Selvraadighed rundere Hoveder og sortere Farve“ (i Hertzberg 1840:5).

Beskrivelsen av hodet og den sorte farven kan tyde på at dette var grindehval og at grindehvalene dermed var i ferd med å komme til Bergens skjærgård, eventuelt etter et langt fravær. Også W.F.K. Christie (1847:3) – tidligere stortingspresident og amtmann i Bergen – videreformidlet observasjoner som kan ha vært av grindehval i nærheten av Bergen:

„Gamle Fiskere i Mangers Præstegjæld, omtrent 3 Mile nordenfor Bergen, have ogsaa berettet, at de paa Havet [...] have seet enkelte ubekjendte store Dyr, som liig Høesaater have viist sig over Søens Overflade og der ligget rolige uden at lade sig forstyrre eller bortskræmme af de i Nærheden værende Fiskerbaade. Disse Dyr maae formeentligen ogsaa antages at have været Grindehvale.“

Den første store flokken ble observert i Tjongsfjorden i Rødøy (Helgeland, sør for Bodø) tidlig i august 1846. W. F. K. Christie fikk tak i historien gjennom sine kontakter i nord og publiserte en fire siders avisartikkel under tittelen „Mærkeligt Phænomen ved den norske Kyst“. Med silden fulgte „en uberegnelig Mængde ... store, monstrøse Dyr, som svømmede med overordentlig Fart, og viste sig snart hist og snart her paa Søens Overflade, hvor de saae ud som Høe- eller Torv-Saater, nogle Alen høie over Vandet og sortbrune af Farve“

(Christie 1847:1). Ut fra beskrivelsen han mottok fra en som hadde „indhentet Oplysninger hos de paalideligste Mænd, der toge Deel i Harpuneringen,“ konkluderte Christie med at det måtte være grindehval „da denne Art bestaaer af et i høi Grad selskabeligt Dyr, som for det meeste holder sig samlet i store Flokke, i Nærheden af Kysterne svømmer i Vandets Overflade og i roelig Tilstand ofte sees i opret Stilling med en Deel af Hovedet ovenfor Vandet“ (Christie 1847:2).⁴

Året etter ble en flokk angivelig på over 2000 grindehvaler stengt i en not ved Askvoll i Sunnfjord, og to dyr ble drept og sendt til Bergens museum (Collett 1877:135; Grieg 1889:17).⁵ Dette overrasket Christie som trodde at grindehvalene „egentligen tilhører de nordligste Have“ men plutselig fikk „paalidelig Underretning om, at en uhyre stor Flok af Grindehvale i indeværende Sommer har fundet Vejen ind i et Par Fjorde i Bergens Stift, og dette forekommer mig at have saamegen videnskabelig og oeconomisk Interesse, at det vel fortjener at gjøres offentlig bekjendt“ (Christie 1848).

Etter 1850 blir rapportene om grindehval hyppigere både i nord og sør, og flere aviser kunne rapportere om en ny slags hval som fulgte silden inn til Vestlandet om vinteren. Silden hadde stor økonomisk betydning, og det ble opprettet telegraftjeneste på de ytterste øyene for å følge innsiget og rapportere om fangster av sild. Rutinemessig rapporterte de også om „sildesyner“, dvs. observasjoner av hval og fugl som fulgte silden. En slik telegrafstasjon var plassert på Utsira, Norges vestligste øy. I julehelgen 1875

rapporterte Utsira om „en Mængde Hval af begge Sorter, baade stor gammeldags Hval og af den nys bekjendte smaa Hval“ (*Karmsundsposten* 8/1-1876). Det er liten tvil om at den nye bekjente småhvalen var grindehval fordi springerne og spekkhuggere allerede var velkjente i området. Og i en artikkel fire år senere om årsakene til det feilslåtte sildefisket, hevdet *Stavanger Amtstidende* (8/3-1880) at hvalarten som fulgte silden ikke var den samme som før. Om den nye arten „i sin Forfølgelse er graadigere end vor tidligere kjendte, spagfærdige Storhval,“ ville imidlertid ikke avisen si noe om, men påpekte at den kunne „være tilstede i saa meget større Mængde end den anden [og] at den forfølgende Hval spiser sig mæt paa Sild, hvad enten den er liden eller stor.“

Med grindehvalens økende tilstedeværelse utenfor norskekysten fra 1840, kom også rapportene om fangster. Den første sikre fangsten av grindehval fant sted den 2. juli 1844 da en ung hval på 3½ alen ble tatt med not i Telavåg på Sotra utenfor Bergen. Hvalen som „gryntede stærkt, omtrent som et Sviin“ da den ble trukket på land, ble dagen etter kjøpt av Bergens museum (Christie 1847:3) og ble dermed den første grindehvalen ervervet av et norsk museum (Collett 1912:701). Noen få fangster til ble gjort på sørvestlandet på slutten av 1800-tallet. I januar 1869 ble ca. 100 grindehval tatt ved Bømlo (Grieg 1897:9; Collett 1912:701) – og i mai 1874 ble det tatt rundt 50 ved Møkster noe lenger nord (*Bergens Tidende* 27/5 og 28/5-1874; Grieg 1897:6). Den 30. desember 1883 skal det ha blitt observert en stor flokk „bestaaende af Voksne

og et halvt Hundrede Unger“ utenfor Skudeneshavn på Karmøy, hvorav en unge ble fanget og sendt til Bergens museum (Collett 1912:700-01). En ung hann ble så i august 1893 tatt ved Bildøyna på Sotra, og det var i følge Grieg (1897:6-7) første gang en grindehval hadde blitt fanget i Bergens omegn siden fangsten ved Møkster i 1874.

Det skal også ha blitt tatt grindehval i Øygarden nord for Sotra, men her er kildene meget usikre. Gerhard Garatun-Tjeldstø (født 1901) er blant de som ut fra gamle erindringer nevner fangster av grindehval. Han henviser til sin mor (som skal ha vært med på en fangst rundt 1880-1890) og en sambygding hvis far angivelig kjente til mange grindefangster i Kvaliosen nær Herdlevær (Garatun-Tjeldstø 1981:28; gjengitt i Asphaug 2000:341-342).⁶ Ingen slike fangster ble imidlertid registrert av forskerne ved Bergens museum, og Grieg var, som vi allerede har sett, klar på at det ikke ble gjort noen fangster av grindehval i Bergens omegn mellom 1874 og 1893. I siste halvdel av 1800-tallet brukte museet mye ressurser på å erverve seg hvaler, og i 1890 kjøpte museet skjeletter og et foster av grindehval fra Lofoten (se nedenfor). Fangerne skulle derfor ha vært økonomisk motivert for å underrette museet, som forøvrig mottok fostre av spekkhuggere tatt i Øygarden både i 1886 og i 1892 (Grieg 1889:17; Guldborg og Nansen 1894:64; Collett 1912:715). Det er ikke utenkelig at disse fangstene av lokalbefolkningen ble omtalt som grindehval. Så sent som i 1948 ble en fangst av spekkhuggere utenfor Bergen feilaktig oppgitt som grindehval både i dagspressen og i Filmavisen.⁷ Det er grunn til å tro at antall fangster av

grindehval i Øygarden er overdrevet, og Jørgen Brunchorst (1889:163-164) oppsummerte trolig situasjonen på Vestlandet godt da han mer dempet hevdet at „Hændt har det ogsaa, at en flok grindehvaler har forvildet sig ind i vore trange sund og bleven „gefundenes fressen“ for de aarvaagne og nøisomme striler.“⁸

Flere og større fangster ble imidlertid gjort i Nord-Norge, men også her var fangst av grindehval en ytterst sporadisk foreteelse. I 1858 og 1859 ble to flokker tatt ved Lovika i Vesterålen. Beskrivelsen av fangsten i 1858 viser klart at dette var en ny erfaring for befolkningen (se nedenfor).⁹ Flere fangster ble gjort i årene etter både i Lovika og i regionen forøvrig. I 1860-årene skal en flokk på over 3000 dyr angivelig ha vært fanget ved Senja, noe som i så fall er den største flokken vi kjenner til (Collett 1912:702). Mange av hvalene skal ha blitt drept, men nærmere opplysninger mangler.¹⁰ I oktober 1875 ble 189 grindehval drept ved Grøtvær (Grytøy) i Troms Amt, og i november 1882 ble en stor flokk på rundt tusen dyr fanget i Eidsfjorden i Vesterålen (se nedenfor). En enda større flokk skal ha blitt tatt året etter i samme fjord (Collett 1912:702), men dette er mer usikkert. Den siste store fangsten av grindehvaler vi kjenner til, ble gjort i september 1890 da anslagsvis 1000 hvaler skal ha blitt innesperret i Vaterfjord, en arm av Austnesfjorden i Lofoten, mens en mindre fangst på rundt 30 grindehval ble drept i Porsangerfjord i august 1893 (se nedenfor). Det skulle så gå over 45 år før vi igjen har sikre rapporter om fangst av en flokk grindehval. I august 1939 ble 170 grindehval drept i Selvær

på Helgelandskysten (e.g. *Aftenposten* 14/8-1939). Selv om flere fangster trolig ble gjort, var fangstene få, ikke bare fordi „indvaanerne var ubekjendte med maade, hvorpaa dette dyr jages, for eksempel paa Færøerne“ (Helland 1897:255), men fordi grindehval var relativt sjeldne selv i siste halvdel av 1800-tallet.

Dette bringer meg til det neste punktet i mitt argument, nemlig at fangsten var for tilfeldig til at den fant en institusjonell form. Alle beskrivelsene vi har av norsk grindehvalfangst, vitner om betydelige problemer. De viser alle at fiskerne verken hadde redskaper eller kompetanse til å fange disse hvalene på en effektiv måte. Selv i Lovika – det eneste stedet vi med sikkerhet vet at det ble gjort flere fangster (Kalland 2010a) – forble fangstene utført på en rudimentær måte og uten at det ble investert i mer hensiktsmessige våpen. Ved å gå inn i beskrivelsene av hver enkelt fangst skal vi se at problemene ble løst på meget forskjellige måter.

Fangstmetoder

Da den store flokken av grindehval fulgte silden inn i Tjongsfjorden (Rødøy) i 1846, ble det gjort et mislykket forsøk på å fange et av de mindre dyrene med harpun „da man ikke vovede at vinde an med et af de Større“ (Christie 1847:1-2). Etter å ha stukket to harpuner inn i hvalen, gikk dyret straks under og „svømmede overmaade hurtigt afsted med Harpunerne og sex Baade, hvori Harpun-Linerne vare belagte. Efterat det i nogle Timer saaledes havde slæbt Baadene omkring, bleve begge Harpun-Liner afslidte.“ De

avfyrtte også flere rifleskudd uten at disse tilsynelatende hadde noen virkning. Christie (1848) mente at grunnen til det mislykkede forsøket var „Ubekjendtskab med hvorledes man paa andre Steder plejer at fange Hvale af denne Art“ og mente også at:

„Dersom Rødvæværingerne havde kjendt den simple Fremgangsmaade, som Beboerne af Færøerne og de orkadiske Øer bruge, ... kunde de, istedetfor at have spildt deres Tid og Møie, og mistet deres Harpuner med tilhørende Liner, sandsynligen have gjort en stor Fangst og tilvundet sig en Fordeel af flere Tusinde Speciedaler“ (Christie 1847:3).

Christie fortsatte derfor sin artikkel med et langt utdrag fra Melchior (1834:283-287) beskrivelse av færingenes grindefangst. Denne ble like etter fulgt opp av en usignert artikkel i *Skilling-Magazin* (No.29 og No.30, 1847) som også tok utgangspunkt i norske fiskeres manglende kunnskaper om grindehvalen:

„Efter de Beretninger, man har seet i vore offentlige Blade, skal her i sidste Vinter være seet store Flokke af Grindhvaler ved vore nordlige Kyster; men paa Grund af Indbyggernes Ubekjendtskab til disse Dyr og deres Fangemaade er den store Fordeel, man kunde havt deraf, gaaen tabt. Det vil maaske derfor være af Interesse at erholde nogen Underretning om Grindfangsten paa Færøerne, hvor den udgjør en af Indvaanernes vigtigste Næringskilder“ (*Skilling-Magazin* 1847, No.29, s.231).

Deretter følger en avskrift av deler av Jørgen

Landts bok *Forsøg til en Beskrivelse over Færøerne* fra 1800 og som i motsetning til Christies artikkel, også tok for seg hvordan hvalene ble fordelt lokalt.

Christie som hadde opprettet Bergens museum i 1825 og tydelig var preget av opplysningstidens optimisme, fikk sin artikkel trykket opp i flere aviser, og distribuerte dessuten opptrykk til flere hundre „Nordlændinge, haabende at de deri skulde finde Anviisning til at gjøre sig Fordeel af Grindehvalene, saafremt disse atter skulde vise sig ved de nordlandske Kyster“ (Christie 1848). Vi vet i dag at det var naivt å tro at fiske og fangst kunne læres fra skrifter, og det var vel ikke å forvente at Christies misjonering for den færøyske metoden skulle ha noen særlig effekt.

Grindefangst i Lovika (Hinnøya, Vesterålen)

Bare grindefangsten i Lovika kan minne litt om fangsten på Færøyene. Her ble det tatt 145-150 dyr i 1858, og beskrivelsen av hva *Tromsø Stiftstidende* (26/8-1858) kalte „en meget interessant og usædvanlig Jagt“, er ikke bare den eldste men med 925 ord også den lengste jeg hittil har funnet om grindefangst i Norge. Lovika er dessuten det eneste stedet i Norge vi med sikkerhet vet at flere flokker har blitt fanget, og det er dermed mulig å se utviklingen over tid. Jeg skal derfor ta for meg disse fangstene i en viss detalj. Det fremgår tydelig at ingen hadde erfaring med å fange grindehval.

Det var ved middagstider 6. august 1858 at folk oppdaget en flokk hval som boltret seg nær den hvite sandstranden.

De hadde først ingen intensjoner om å fange dyrene, men „efter en Tid at have betragtet [hvalenes] Leg, besluttede de sig til at bemande 4 Baade, og gjøre et Forsøg paa, om muligt, at faa Tag i en af disse muntre Gjæster“ (*Tromsø Stiftstidende* 26/8-1858). Etter en lengre stund ga tre av båtene opp og returnerte mens én fortsatte å forfølge flokken. Endelig fikk de satt en hellefiskharpun (*kveiteskottel*) i en av hvalene. Avisen fortsatte:

„Dette satte nu afsted i rivende Fart [...] og en stor Del af de øvrige Dyr, der i vilde Spring fulgte den harpunerede Ganger og fnysende tumlende sig om Baaden, blev saarede ved dybe Stik af Fiskesaxene og andre Vaaben, som havdes ved Haanden. Havet rundt omkring blev rødt af Blod, og jo mere dette flød, desto dristigere og vildere blev de Saaredes Spring. [...] Endelig stevner den harpunerede Hval, udmattet af Blodtab og sit tunge Slæb, ledsaget af 10 Kammerater, lige mod Land, hvor samtlige bleve fast staaende i Sandet.“

Dette oppmuntret de andre til å gjøre nye forsøk, og „omtrent paa lignende Maade dreves nu paa Land i Afdelinger paa 10, 15 og 20 ialt 145-150 Stykker eller samtlige de Dyr, der befandt sig i denne Flok.“ Det var nå blitt lavvann og hvalene lå innesperret mellom stranden og en sandbanke utenfor. Sandbanken gjorde at forholdene ved Lovika lå godt til rette for en slik fangstmetode ved at hvalene lett gikk over ved flo sjø for så å bli innesperret når sjøen falt (Solhaug 1986). Men fangerne måtte skynde seg å drepe dyrene før sjøen igjen steg; „man gav sig derfor ifærd med, staaende i Vand under

Armene, at bearbeide Dyrene med Øxer, Ljaaer og Fiskesaxe; især lagde man Vind paa at faa overskaaret Halsebenet, men uagtet samtlige paa denne Maade bleve behandlede, var der dog enkelte, som ved Flodens Stigen arbeidede sig løs, men som dog efter nogle Vendinger opgav Aanden, hvorpaa de buxeredes i Land.⁴¹¹

I slutten av november året etter kom en ny og større flokk, men nå var reaksjonen en helt annen og mer spontan. Flokken kom om natten, men en av bøndene ble „opmærksom paa en forunderlig Støi ude paa Søen, og, ved nærmere at lytte efter, gjenkjendte han Grindhvalens stønnende Lyd fra forrige Aar, hvorpaa han øieblikkelig fik alle Mand paa Benene“ (*Tromsø Stiftstidende* 22/12-1859). 290 dyr ble drept, og fangsten skulle ha foregått på samme måte som året før. Flokker skal også ha blitt tatt i 1867, 1881, 1882 og i 1886 (Helland 1897:254; Collett 1912:703). I følge *Tromsø Stiftstidende* (29/9-1881) ble ca.130 hval av en mye større flokk drept i september 1881. De måtte gi opp forsøkene på å ta hele flokken fordi „den truede med at knuse Baadene.“ Året etter – i august, i følge Helland (1897:254) – skal en flokk på rundt 150 hval ha blitt drept (*Bodø Tidende* 23/10-1883). Det er kanskje en av disse fangstene Oluf Jensen (f.1868) viste til i sin beskrivelse fra 1917 (gjengitt i Solhaug 1986). Det var en stille høstkveld da unge Jensen og to venner hørte sus og pust på fjorden. De tok med seg et stort bukkehorn og dro ut for å se om det var hval av den „rette sort“. Da de fikk bekreftet dette, blåste de i hornet: „Å, nei upp på land kva forvirring det vart. Dei gjekk gardmella laus og ropa: Kvalen!

Kvalen!“ Dette rudimentære *grindabód* satte fart i folk: „Kvinnfolk, karmenner, unge, gamle, halte og blinde, til havs og jaga kval.“ Han avslutter med at „Om morgenen kl. 4. hadde vi 130 kval liggjande på fjæra. [...] Det var et fælt skral og brøl. Sjøfokk og hav var rødt som berre blod. Det var å bruke øksa med kraft“ (i Solhaug 1986:30).

Scenen gjentok seg 29. september 1883. Det var bryllup på Åse, nabogården til Lovika, og „Stegen begyndte allerede at give en behagelig Duft fra sig. [...] Da lød det pludselig: Hvalen, Hvalen er isigte! Som ved et Trylleslag forandredes Scenen; en babylonisk Forvirring opstod, Folk for omkring som elektriserede, raabte, skreg og løb, som om Liv og Død afgang af Bevægelsesnes Hurtighed“ (*Bodø Tidende* 23/10-1883). Dette kunne ha vært hentet fra en beskrivelse av færøysk fangst, men neppe fortsettelsen: „Mænd, Kvinder og Børn kom i en Fart i Baadene, bevæbnede med Øxer, Ljaaer, Spader og forskjellige andre Vaaben, som de i Farten fik fat paa.“ En ting er at kvinner og barn ikke deltok i den færøyske fangsten, viktigere for mitt argument er at grindefangsten i Lovika fremdeles hadde et meget opportunistisk preg med bruk av lite effektive våpen som økser, ljåer, spader og høygaffler. Fangsten i 1883 mislyktes selv om „ca. 30 Smaabaade bemandede med Mandskaber af begge Kjøen“ deltok. „Alt, hvad dens Forfølgere kastede Sten, hujede og skreg, hjalp det ikke en Døit; [...] Hvalerne gik sin vei, uagtet det fæle Spektakkel dens Forfølgere opførte, for at bringe den til Fornuft.“ Det de satt igjen med etter jakten var en knust båt og to våte menn, men „heldigvis blev

de optrukne af sine Kammerater.“ I 1885 skal nok en flokk ha blitt observert uten at noen ble fanget (Helland 1897:254). Siste gang vi hører om jakt på grindehval i Lovika er rundt 1910 da forsøket mislyktes angivelig fordi det var to kvinner med. Men årsaken var nok heller at en av fangerne satte et greip i en hval: „Og i det samme så røyste han seg ordentlig, kvalen, og så bar det ut med den. Og når berre en begynte, så bar det avgårde med alle“ (intervju med Hilda Ingebrigtsen, født 1902, i Solhaug 1986:29-30).¹²

For å oppsummere fangstene i Lovika kan vi se flere endringer etter den vellykte fangsten i 1858. Den første var erkjennelsen at grindehval kunne fanges og dermed fremstod som en ressurs, noe som skapte nye forventninger. Et enkelt *grindabód* ble så etablert for å mobilisere oppsitterne på gårdene Lovika og Åse.¹³ Dette innebar en utvidelse av deltagelsen fra fire båter med tolv menn i 1858 til omtrent 30 båter med 100 menn, kvinner og barn i 1883 – uten at dette ser ut til å ha medført en mer effektiv jakt. Det som ikke forandret seg, var våpnene brukt. Hvalene fortsatte å bli avlivet med økser. Det ser heller ikke ut til at anvendelsen av hvalene endret seg med tiden (se nedenfor).

Grindefangst i Porsanger (Finnmark), 1893

Sytten hvaler ble også jaget på land av noen småbåter som rodde rundt en flokk på 100 grindehvaler i Porsangerfjorden nær Nordkapp den 22. august 1893. Den kaotiske jakten på de resterende dyrene er beskrevet av en deltaker i et brev til lokale

aviser; dyrene ble angrepet „med de Vaaben, der i Farten kunde tilveiebringes, saaledes gamle Ljaaer, Baadshager, store Knive og afbrukne Dræg, der blev tilspidsede og fastsurrede til Raavedstænger og benyttede som Lændser.“ (*Finmarksposten* 29/8-1893). Noen dro til nærmeste sted (Repvåg) for å hente bedre våpen, og med en lanse brukt i jakt blant annet på hvithval (hvitfiskur, *Delphinapterus leucas*) ved Svalbard ble to drept før lansen gikk tapt. Selv dro brevskriveren fra Repvåg med et dobbeltløpet munnladningsgevær og med dette skal han ha skutt åtte hvaler. De to første sank og „Grunden hertil [var] den, at de 2 første kun blev skudte uden samtidig at blive kastede fast.“ Klok av skade ble senere „strax Skuddet var gaaet, en gammel Harpun paa 2 a 3 Favnes Afstand sat fast i Dyret og begyndte da en voldsom Seillads til man endelig dels med Skud og dels med Spyd kunde faa Livet af det. Det var en grusom Jagt at se de arme blødende og lemlæstede Dyr følge Flokken til de ophørte at leve.“ Til slutt hadde de klart å avlive 30 av de 100 hvalene. I snitt ga hvalene bare 150 kg spekk, noe som tyder på at det hovedsakelig var unge dyr de klarte å drepe.

Grindefangst ved Bømlo, sør for Bergen, 1869

I alle de andre fangstene vi kjenner til, ble det brukt not, noe som ikke nødvendigvis gjorde jakten mindre kaotisk. Minst kaotisk ser den ut til å ha vært ved Bømlo, som ligger i et område med lange tradisjoner for bruk av not. Da 100-150 grindehvaler ble fanget 23-24 januar 1869,

dekket bergensavisene begivenheten. Den mest detaljerte beskrivelsen stod i *Bergens Adressecontoirs Efterretninger* (3/2-1869). Grindehvalene „der kun sjelden sees paa disse Kanter [...] jagedes af en Del Baade med Stenkast og Allarm“ en distanse på 4-5 km. Så ble stenget satt i en våg av to samarbeidende notlag, men det var ikke så lett å holde hvalene inne i noten. Ved en anledning stormet „Hele Flokken [...] paa Noten og gik ud; men ved Baadenes forenede Anstrængelser fik man dem allesammen paany ind i Stænget.“ Da et par hvaler om natten nok en gang kom seg ut, „spadserede de ind i Noten igjen“ da de oppdaget at de andre ikke fulgte etter. Avisen konkluderte med at „Det er nogle dumme Hvaler; det var ingen Sag for dem at komme bort; men Sagen er vel den, at de ere vante til at leve *en famille*, og derfor ville de ikke skilles“. Etter at stenget var satt og båter hadde lagt seg langs noten for å forhindre rømming, kunne avlvingen begynne. Ofte ble det i sildefisket benyttet en mindre not – orkastnot – til å skille ut og samle en del av den innestengte silden slik at det ble lettere å hove den inn. Vi vet at noteierne vurderte å binde en orkastnot, men vi vet ikke om det bare ble med tanken. Enten de brukte orkastnot eller ei, var det er yrende liv hvor „omkring et halvt Hundrede Mand ere i stadigt Arbeide med at harpunere Hvalen, trække den paa Land og afspække den“ (*Bergens Tidende* 28/1-1869). Tyve mann kunne være nødvendig for å trekke inn en hval. Harpunene var imidlertid dimensjonert for niser (*Phocoena phocoena*), springere og tunfisk (*Thynnus thynnus*), og dette gjorde at hvalene ofte slet seg løs.

Avlvingen tok derfor tid, men mens *Bergens Tidende* hevdet at 50 hval var drept etter tre dager, hevdet andre aviser at kun 30 hval var tatt etter fem dager. *Bergensposten* (31/1-1869) mente at de hadde fått opp mange flere om de hadde hatt bedre „Indsigt i saadant Fiskeri og om de havde havt bedre Redskaber.“ I følge *Bergens Adressecontoirs Efterretninger* for 5te februar hadde spekket av 100 hval da ankommet Bergen med dampskip, men det skulle ha vært 50 hval igjen i noten. Hvalene ble oppgitt til å ha vært mellom 7 og 10 alen (4 og 6 m) lange.

Grindefangst ved Grøtavær, Troms, i 1875

De andre beskrivelsene vi har av notfangst, er fra Nord-Norge. Da 189 grindehvaler ble tatt ved Grøtavær ikke langt fra Lovika i midten av oktober 1875, ble de stengt med sildenøter. I følge *Tromsøposten* den 10. november (avisen er gått tapt men artikkelen er gjengitt i *Aftenposten* 26/11-1875) var dette en så sjelden begivenhet at det vakte betydelig oppmerksomhet, og det ble straks sendt beskjed til Tromsø både for å få hjelp med avlvingen og for å finne kjøpere. *Tromsø Stiftstidende* (24/10-1875) kunne fortelle at „en duelig Skipper med 2 Harpunerer og Spækfæde“ hadde blitt sendt fra Tromsø for „at tilgodegjøre Fangsten.“ *Tromsøposten* tilføyde at de tok med seg nøter brukt til å fange hvithval ved Svalbard, samt lanser og rifler med 600 patroner. Hvithvalnøtene ble brukt som orkastnot for å samle en del av hvalene nærmere land, og da dette var

gjort, begynte de å skyte på hvalene. Etter å ha drept og såret noen av dyrene

„blev der Uro i Leiren: De saarede Hvaler løb hid og did med en forfærdelig Fart, satte an mod Hvidfisknoten, rev den løs og saarede den sammen. Under dette Angreb dræbtes 15 Hvaler. Da de tilbageværende kom paa dybere Vand, blev de atter rolige, lod sig paany omringe af Hvidfisknoten og trække nærmere Land. Nu begyndte Skydningen igjen med en saadan Voldsomhed, at Geværerne bleve saa varme, at man maatte standse Skydningen en Tid, [...] om Aftenen laa omtrent 80 Hvaler døde paa Stranden“ (*Aftenposten* 26/11-1875).

Dette var en lørdag og søndag var det „Vaabenstilstand“. Men mandag var slaktningen i gang igjen, og „om Aftenen vare alle Hvalene paa en nær døde, og 600 Patroner bortskudt“ (ibid.). En av deltagerne fortalte senere at i kampens hete ble en unge truffet av et slag fra halen til et av de voksne dyrene hvorpå den „øieblikkelig død vendte bugen i veiret“ (Schneider 1878:63). Fra denne fangsten erhvervet Tromsø Museum et skjelett, en utstoppet hval og et foster (ibid.). Hvalene var fra 3,5 til 6 m (6-10 alen) lange og hadde i gjennomsnitt ca. 200 kg (10-12 våger) spekk (*Aftenposten* 26/11-1875).

Grindefangst i Eidsfjorden (Vesterålen), 1882-1883

I følge Collett (1912:702) ble det gjort to store steng i Eidsfjorden, Vesterålen, henholdsvis i august 1882 og høst/vinter året etter. Den første omtalte han som en „stor Flok“ hvor flere hundre ble drept,

mens den siste flokken „angaves at have talt et Par Tusinde Stk.“ Ottar Sandness har publisert to små notiser i det lokalhistoriske årsskriftet *Hofdasegl* (1967, 1969) med litt andre årstall. Den første er en tekst skrevet av Simon Rubertsa (antakelig pseudonym for Simon Robertsen, født i 1860) som selv var med på en fangst han trodde intraff i 1880 eller 1881. Den andre er Sandness' egne ord om en fangst han mente skjedde i 1885. Flere aviser har uavhengig av hverandre rapportert om et stort steng i slutten av november 1882, men jeg har ennå ikke funnet noen avisartikler som kan verifisere det andre stenet. Vi kan ikke utelukke at det dreier seg om to fangster, men uansett om det var en eller to gir kildene et ganske godt bilde av en lite planlagt aktivitet som påførte dyrene store lidelser.

Eidsfjorden hadde i flere år vært en av Norges beste sildefjorder og tiltrukket seg notfiskere blant annet fra Vestlandet, men 1882 hadde vært en dårlig sesong. De fleste hadde derfor forlatt fjorden og seilt sørover, men to notlag lå igjen for „at se Tiden an“, og de grep sjansen da grindhvalene viste seg på fjorden den 22. november. *Bodø Tidende* (avisen er tapt men *Bergens Tidende* 12/12-82 har gjengitt artikkelen) kalte dette „et ganske ejendommeligt Notkast“, noe som indikerer at dette kan ha vært det første i Eidsfjorden. En av de to notbasene, Askild Fiskaaen fra Kristiansund (den andre var Johannes Klepsvig fra „Strilelandet“ utenfor Bergen), har gitt sin versjon av hendelsen i *Kristiansundsposten* (avisen er tapt men gjengitt i *Tromsø Stiftstidende* 4/3-1883). Da de så hvalflokkene komme den 22. november, var de temmelig sikre

på at det måtte være sild i nærheten, og derfor „roede de flere Gange omkring og igjennem Hvalflokken for at se efter Silden, men der var ingen at se.“ Plutselig dukket det så opp i Fiskaaens erindring at hans far hadde fortalt ham som barn at det skulle være mulig å drive en type hval på land, „og at saadant var hendt ved Færøerne.“ Etter en kort rådslagning angrep de derfor hvalflokken med åreslag og stenkast og drev den så langt inn i fjorden at den kunne stenges med to nøter. Men det vanskeligste stod igjen, nemlig å slakte dyrene og få dem på land: „Uden Øvelse og Redskaber til en saadan Bedrift, prøvedes forskjelligt. Der gjordes flere Gange Forsøg, som mislykkedes; thi Krabaterne, der varrierede i Størrelse fra 8–15 Alen,¹⁴ vare kraftige Karle.“ Etter en stund laget de en 40 favner lang og 5 favner dyp orkastnot, og med hjelp av denne drev de hvalene i puljer inn på grundt vann hvor tidevannet kunne utnyttas på samme måte som i Lovika. I følge *Nordlands Amtstidende* (2/12-82) „dræbes [hvalene] paa den Maade, at man ved høit Vand kastede med en mindre Not indi den større. Naar saa Søen falder ned, bliver Hvalerne liggende paa det tørre og nu gaar man paa med Økser og Knive.“ Rubertsas (i Sandness 1967:359) bekrefter bruken av orkastnot og at de stakk hvalen i hjertet eller hodet med store kniver så blodspruten stod som en foss. „Av og til slo dei han rett og slett i hel.“ Hvaler skal også ha blitt harpunert før de ble trukket på land (Sandness 1969:78). Notbasens beskrivelse går mer i detalj om hva vi i dag vil kalle en høyst inhuman avlaving (*Tromsø Stiftstidende* 4/3-1883):

„Hvad Fiskerne nu fik beholde [noen hvaler slapp ut av orkastnoten] slæbtes op i Fjæren, og her begyndte Kampen for Alvor ret paa Liv og Død. Fra smaa Baade angreb Mandskaber med sine Landser og bibragte Hvalerne Stik paa Stik; flere af disse undkom, men i Regelen fik Fiskerne nogle som Bytte etter hvert Angreb. Ja, der var en lystig Dans! Snart slog Hvalene Baadene i Stykker, snart faldt nogen af Mandskabet ned i Noten, og den ene kuriose Scene afløste stadig den anden. I Dødskampen var det frygteligt at se paa Dyrene; de bankede og slog med Halen, saa Sand og Sten sprutede til alle Sider.“

Etter hvert som dyrene ble trukket på land og drept, kunne avspekkingen begynne. I følge Sandness (1969:78) var dette et så forferdelig arbeid at han trodde ingen lokale folk var med på blodbadet. Men to notlag – et notlag bestod gjerne av 15-20 mann – kunne ikke selv gjøre hele jobben, og bygdefolket ble ansatt for å ta seg av avspekkingen. I følge Rubertsas (i Sandness 1967:358) deltok både kvinner og menn fra hele sognet og vel så det i arbeidet, som var så ufyselig at de måtte kaste arbeidsklærne etter at arbeidet var ferdig. Betalingen „var så lita at ein skjemtest å nemna ho,“ men folk var ikke bedre vandt og var glade over i det hele tatt å tjene noen ekstra kroner. I følge Fiskaaen ble i alt 1100 hval drept, mens Rubertsas (ibid.) mente at det bare var 6-700.

Det verste med fangsten var at det tok så lang tid å avlive dyrene. Fiskaaen selv fortalte at „Paa denne Maade vedvarede Drabet Dag efter Dag i ca. 2 Maaneder“ mens Rubertsas påstod at det tok tre måneder. Dyrene skulle ha blitt ganske

magre på slutten, og folk lurte på om de spiste tang. Rubertsa syntes sperringen og avlvingen „var noko av eit dyrplageri“ og det verste var hvalenes jammer: „Dei grynte og kvein som stukne grisar under vatnet.“ Collett (1912:702) hevdet at hvalene vinteren 1883/84 „holdtes fangede der i flere Maaneder, og ynglede tildels under Fangeskabet; mange af dem døde under Isen, men et stort Antal blev dræbte, indtil Resterne til Slutning maatte gives Frihed.“

Grindefangst i Austnesfjorden (Lofoten), 1890

Hvalstenget i Austnesfjorden i 1890 skapte betydelig debatt i avisene og er derfor den fangsten som best kan dokumenteres. En mer detaljert beskrivelse av fangsten og debatten den forårsaket vil bli gitt annetsteds (Kalland 2010b), og bare hovedtrekkende vil bli presentert her. Austnesfjorden var en av de beste sildefjordene i nord og tiltrakk seg på sensommeren sildefiskere fra Vestlandet og nordover. Da flokken av grindehval ble observert ved innløpet til fjorden den 4. september, optok 19-20 av de mange notlagene jakten på flokken og drev de opptil 1000 dyrene inn i sidefjorden Vaterfjorden hvor to sildenøter ble satt.¹⁵ Det som gjorde denne hendelsen til et drama av nasjonal betydning, var hvordan hvalene ble avlivet. Fremgangsmåten vekket sterke reaksjoner, og under overskriften „Grindhvalstænget og Dyrplageriet i Østnæsfjorden“ beskriver en tilsynelatende velinformert innsender „D“ fra Lofoten avlvingen i et leserbrev til *Morgenbladet* (29/9-1890):

„Man har nemlig harpunert dem, d.v.s. man har med Haandkraft slynget en Harpun mod den første, den bedste Hval. ... [og] man har stukket paa maafaa hvorsomhelst, sandsynligvis af Uvidenhed, idet Notfiskerne ikke har kjendt til, hvorledes den bedst burde dræbes. Det mest gruopvækkende ved dette Slagteri har det været at se drægtige Hunhvaler blive harpunerede, idet disse har født under Anstrængelserne for at rive sig løs fra Harpunen. Folk, som for et Par Dage siden har været derinde, fortæller, at det var noget af det uhyggeligste, de havde været borte i. ... af de ca. 400 Hvaler, som da var tilbage, var det saaatsige ikke en eneste, som ikke var mer eller mindre molesteret. Af enkelte var store Stykker af selve Kjødet revet væk. Hvad man hørte, var SmerTESTØN fra Storhvalerne og Klagelyder fra Ungerne. Som Exempel paa den Behandling, som er bleven de stakkels Dyr tildel, kan følgende tjene: Bergens Museum havde foruden nogle Skeletter af voxen Hval ogsaa bestilt alle Fostere, som maatte forefindes. Man har forefundet adskillige Fostere; men kun 1 – et – Foster har været saa uskadt, at man har kunnet sende dette [Grieg (1889) beskriver i detalj dette fosteret hvis mor ble drept den 20. september]. Alle de andre har man ... ødelagt under det Arbeide, man har havt for at faa Livet af Moderhvalen.“

I motsetning til enkelte andre ville ikke „D“ fordømme fangerne moralsk men prøvde å forstå dem ved å ta for seg deres forestillinger om naturen:

„I disses, Fiskernes, Forestilling staar ikke Hvalen som et høierestaaende varmbloedigt Dyr, men bliver sat i Klasse f. Ex. med Torsken. Torsken bliver desværre ikke meget pent

behandlet; men overført paa Hvalen gjør det et ganske anderledes pinagtigt og uhyggeligt Indtryk. Vi maa tilskrive det skede Fiskernes Uvidenhed og Uerfarenhed med Hensyn til Hvalfangst.“

Blant andre som uttalte seg i avisene, var fiskeriinspektør Jens O. Dahl som sammen med amtmannen for Nordland, oppsynssjefen for fiskeriene og stortingspresidenten hadde vært på befaring i Vaterfjorden, og heller ikke han likte hva han så. Han fant „Fremgangsmaaden høist uforsvalig og oprørende grusom og denne min Mening deltes af alle de Ombordværende, hvis Udtalelser derom jeg hørte,“ og han håpet at ikke ville gå „lang Tid før Lovgivningen fatter en Stopper – ikke for Fangst af Grindhval – men for tankeløs og unødig Grusomhed mod de Dyr, vore Love nu ei beskytter“ (Dahl 1890). Etter samme befaring skulle stortingspresident Sivert Nielsen ha gitt uttrykk for at han ville arbeide for et lovforslag som skulle forhindre en gjentakelse (*Bodø Tidende* 26/9-1890; „D“ 1890). Den 23. september skal så amtmann Rasmus Theisen ha „forbudt at dræbe flere Hval, indtil man faar anskaffet bedre Apparater til at dræbe dem med“ („D“ 1890). Det ser ut til at de resterende hvalene – anslagsvis 400 stykker – ble sluppet fri (Collett 1912:702).

Denne fangsten skapte ny interesse for færøysk grindefangst, og *Aftenposten* hadde allerede den 10. september en lengre artikkel om den færøyske fangsten, fordi dette burde interessere avisens lesere „netop nu, da en lignende Fangst skal være gjort oppe i Lofoten“. Beskrivelsen omfatter

bruk av not og er derfor atypisk for færøysk fangst. Mer representativ er artikkelen skrevet av konservator ved universitetets zoologiske samling i Kristiania, W.M. Schøyen – mest kjent for sine arbeider om skadedyr i landbruket – og publisert bl.a. i *Morgenbladet* (4/10-1890). Etter en oversikt over observasjoner og fangster i Norge siden 1846, beskrev han fangsten på Færøyene med Svend Nilsson (1847:611-613) som kilde.

En sammenligning med færøysk fangst

Denne gjennomgangen av grindefangster i Norge viser (1) at slike fangster var en relativt sjelden foreteelse og (2) at fangsten derfor fikk et opportunistisk preg. Fangerne manglet både kunnskaper og redskaper til en effektiv fangst, og løsningene som ble valgt varierte sterkt. Fangsten fikk ikke noen institusjonell form. Dette står i sterk kontrast til situasjonen på Færøyene, hvorfra det finnes en rikholdig litteratur som går tilbake til 1660-tallet. Denne fangsten er derfor velkjent og bare noen få kommentarer vil bli presentert her for å berede grunnen for en sammenligning av fangstene i de to landene. Jeg vil hovedsakelig bruke to kilder fra siste halvdel av 1800-tallet skrevet av sorenskriver E.H. Høst (1875) og H.C. Müller (1883) som var sysselmann i en mannsalder fra 1839. De beskrev den færøyske fangsten slik den var på det tidspunktet da W.F.K. Christie anbefalte nordmenn å lære av Færøyene. For en mer oppdatert analyse av fangsten, se e.g. Joensen (2009).

Så snart en flokk (*grind*) ble oppdaget, gikk det ut beskjed – *grindaboð*. Det ikke

å få beskjed var grunnlag for saksøking for overtredelse av Grindereglementets § 7 (Joensen 2009:84-94). Etter at nok folk og båter var samlet, begynte jaget som ved første øyekast kunne minne om den norske fangsten. Båtene la seg i en halvsirkel rundt flokken som ble drevet mot en hvalvåg først og fremst ved å kaste stein, men til tider kunne inndrivingen være temmelig kaotisk. I 1779 foreslo derfor Svabo å oppnevne formenn for hver hvalvåg (Svabo 1779:51-52). I 1832 ble hans ønske oppfylt da et nasjonalt Grindereglement ble kunngjort. Landet ble delt inn i hvaldistrikter rundt autoriserte hvalvåger. Hvert distrikt ble ledet av grindeformenn (oppnevnt av amtmannen, senere valgt), og de hadde sammen med båten som oppdaget flokken kommandoen over jaget (Müller 1883:28). Etter at hvalene var blitt ledet inn i distriktets hvalvåg,¹⁶ ble de forsøkt jaget på land („gjøre landgang“) med skrik og skråll, banking i båtene, plasking med årene, steinkasting og ved å stikke noen av de bakerste dyrene med lanser. Etter en vellykket landgang var det lett å slakte dyrene med grindekniver, og i løpet av en halvtime kunne en flokk på over hundre dyr være slaktet. Hvis dette ikke lyktes ble hvalene stukket med lanser (*hvalvákn*) eller trukket med klepper (*sóknaronglar*) til land eller båttripen hvor de ble drept. I den siste delen av inndrivingen av hvalene på Færøyene tok stedets sysselmann styringen (Høst 1875:325).

Èn forskjell fra den norske fangsten er at den færøyske grindefangsten var langt bedre organisert, særlig etter 1832 da fangsten ble et nasjonalt anliggende. Vi

har ingen indikasjoner på at fangsten i Norge ble ledet av utvalgte formenn under oppsyn av øvrighetspersoner. Ledelsen for fangsten var langt mer uformell. Det ble ikke ført statistikk og fangsttallene for de enkelte fangstene sprikte. Dette gjaldt fangst av små tannhvaler generelt. I en rettsak om fordeling av kirketienende etter en springerfangst på Sotra utenfor Bergen i 1770,¹⁷ fremkom det stor uenighet om hvor mange springere som ble tatt og deres verdi, noe som tydelig viser at selv for den mer regulære spingerfangsten var det ingen representanter for myndighetene involvert. Dette står i skarp kontrast til folks plikt til å rapportere ilanddrevne eller strandede hvaler. Fangst av småhval – med eller uten not – ble oppfattet som et hvilket som helst annet fiskeri, noe også språkbruken viste. Mens jaget av grindehval på Færøyene metaforisk ofte ble omtalt som å „lede en flokk med får“, ble hvalene i Norge „stengt som en sildestim“.

Den mest iøynefallende forskjellen mellom grindefangsten i Færøyene og Norge er likevel bruk av not. Mens hvalene på Færøyene ble jaget på land, med unntak av i Vestmanna hvor not ble tatt i bruk i en periode fra 1843, ble alle større fangster av grindehval i Norge med unntak av i Lovika tatt med not til tross for de mange oppfordringene om at fiskerne måtte lære seg den færøyske fangstmetoden. Dermed kom grindefangsten i Norge til å ligne på springerfangsten som hadde blitt drevet med not utenfor Bergen i alle fall siden tidlig på 1600-tallet (Berntsen 1656:298). På Færøyene ble derimot også springere drevet på land på samme måte som grindehvalene (Bloch og Mikkelsen 2009),

og det er derfor mulig å snakke om to ulike kulturelle modeller, som i stor grad styrte folks motivasjoner og handlinger.

Denne forskjellen hadde viktige sosio-økonomiske implikasjoner. På Færøyene hvor hvalene ble jaget på land, måtte hvalene raskt avspekkes og parteres før forråtnelsen satte inn, noe som var særlig viktig når kjøttet ble brukt til mat. Å håndtere mange store dyr på kort tid satte krav til deltagelse og samarbeid. Samarbeid mellom lokalsamfunn innebar også en mer stabil tilgang til denne for færingene viktige ressurs. Dette åpnet for en inkluderende holdning hvor kjøtt og spekk ble fordelt blant et stort antall mennesker. Men det krevde også streng kontroll for å sikre en rettferdig fordeling. Selv om det tidlig var klare regler for hvordan hvalene skulle fordeles, var det på slutten av 1700-tallet store problemer. I følge Landt (1800:398) var det „meget Tyveri, Uredelighed og Selvraadighed“ slik at „nogle tilegne sig og borttage dobbelt saa meget, som tilkommer dem, og andre derimod gaae af med lidet eller intet.“ Grindereglementet av 1832 skulle bl.a. bøte på dette problemet. Fordelingen av dyrene som ble merket og målt (i *skinn*), ble standardisert. Først ble tiende, „findingshval“ (gjerne den største hvalen til han eller de som oppdaget flokken), „skadehval“ (for å kompensere skader på folk og redskap), „mathval“ (til fordeling til de som huset tilreisende i forbindelse med fangsten) og andeler til fattigkassen, skolen, vakter, menn som vurderte hvalenes størrelse samt til sysselmannen og grindeformennene trukket fra. Det resterende ble delt med en ¼-del til grunneieren og ¾ til alminnelig

deling (Høst 1875:337-338; se også Østberg 1929:46-49). Mens bare deltagere (*rakstrarmenn*) opprinnelig ser ut til å ha hatt rett til andeler, fikk nå alle som bodde i hvaldistriktet pluss de som kom utenfra før vurderingen var ferdig, rett til andeler etter et intrikat system som klart krevde gode regnekunnskaper.

I Norge gjorde bruk av not det mulig å holde dyrene innesperret i uker og måneder, og dette kunne utnyttes i markedsøyemed. Det var bedre at „den ... indestængte Hval afstænges ... portionsvis, harpuneres og trækkes paa Land, efterhvert som Salget foregaar,“ skrev Alf Wollebæk (1907:529) etter en fangst på nesten 400 hvitskjevinger ved Bildøya utenfor Bergen i november 1907. Grindefangstene i Eidsfjorden og Austnesfjorden, og antakelig også ved Grøtåvær, ble solgt før avliveningen begynte. En rask fordeling av hvalene var i en slik situasjon mindre vesentlig, og fangsten kunne derfor bli ekskluderende. Bare i Lovika finner vi et rudimentært varslingsystem med bruk av bukkehorn og rop (Jensen, i Solhaug 1986:30) for å mobilisere folkene på de to gårdene Lovika og Åse. Et eksempel på ekskludering kan vi se da en flokk springere ble stengt ved Ågotnes på Sotra nyttårsaften 1785. Til tross for en inngått avtale mellom gårdene Ågotnes, Knappskog og Kobbeltvedt ble oppsitterne på de to sistnevnte gårdene nektet å ta del i fangsten. Saken kom opp på bygdetinget hvor det til slutt ble inngått forlik høsten i 1787. Flokker stengt nord for Ågotnes skulle heretter tilhøre Ågotnes alene, mens de tatt sør for gården skulle deles mellom oppsitterne på de tre gårdene.¹⁸ Privatisering av fangstene gjorde fordelingen generelt mye enklere enn

på Færøyene. Først skulle det betales tiende (denne ble avskaffet i 1847) og landslott til grunneierne. Landslotten var generelt på vei nedover (Sunde 2006), og ved springerkastet i 1907 var den på Vestlandet kommet ned i 6 prosent av fangsten. Det resterende beløpet ble delt likt mellom noteierne (notslott) og deltagerne (mannslott) (Wollebæk 1907:53). Ved fangstene av grindehval i Eidsfjorden og Austnesfjorden er det tydelig at det var notlagene som eide hvalene. I Eidsfjorden ble lokalbefolkningen ansatt for å avspekke hvalene mot betaling mens i Austnesfjorden ser det ut til at notmannskapene gjorde hele jobben selv. Men landslotten, som til tross for at den bare var på 3 prosent, var en velkommen inntekt for oppsitterne på gården Brenna i Eidsfjorden (Rubertsa, i Sandness 1967:358) og antakelig også for oppsitterne i Austnesfjorden.

I motsetning til på Færøyene hvor kjøtt og spekk ble brukt til mat og etter hvert har blitt et viktig nasjonalt symbol (Joensen 2009), ble det meste av grindehvalene i Norge solgt til tran- og guanofabrikker. Mens hvalene på Færøyene ble oppmålt og fordelt etter detaljerte regler og under oppsyn av sysselmenn, ble grindehvalene i Lovika uten videre sagt i to eller tre deler, lempet om bord i en pram og sendt til Brettesnes guanofabrikk i Lofoten (Jensen, i Solhaug 1986:30). Hvalene i Grøtavær ble solgt til konsul Pettersen og andre i Tromsø, og „Udbyttet paa hver Mand, som havde Del i Fangsten, blev vel ikke stort, da disse vare temmelig mange; men „noget er da bedre end intet“, siger Ordsproget“ (*Aftenposten* 26/11-1875). I Austnesfjorden ble hvalene tilsynelatende avspekket, men både spekket og skrottene ble solgt til et hvalfangstselskap

nord for Tromsø. Skrottene ble solgt for 1 krone stykke, noe som fikk *Aftenposten* (11/9-1890) til å kommentere at „Det lader ikke til at Nordlænderne saaledes som Færøingerne sætter nogen Pris paa Grindhvalens Kjød, naar de kan sælge en hel Skrot eller nogle hundrede Kilogram for 1 – en – Krone.“ I Eidsfjorden ble spekket solgt til Brettesnes etter at flere potensielle kjøpere hadde blitt underrettet per telegram, men her ble noe av kjøttet spist lokalt. De ansatte arbeiderne fikk ta kjøtt gratis med seg hjem, og Rubertsa (i Sandness 1967:359) fant det ganske velsmakende. Kjøttet ble malt til kjøttdeig og brukt til kjøttkaker, noe som ble en yndet søndagsrett. Han fant også at lapskaus og kjøttsuppe laget på saltet kjøtt smakte godt. Det er mulig de fikk instruksjoner fra de vestlandske fangerne om hvordan kjøttet kunne brukes siden strilelandet utenfor Bergen var det eneste området i Norge hvor hvalkjøtt på 1800-tallet ser ut til å ha vært verdsatt som mat. Om grindefangsten ved Bømlo i 1869 skrev *Bergens Tidende* (28/1-1869) „at hele Befolkningen derude gratis fraadser i Hvalkjød, en Delikatesse, der synes at smage og bekomme de fleste meget godt.“ Men også der ser det ut til at spekket gikk til trankokerier. Mangel på matkultur rundt hvalkjøtt i Norge – med unntak av i Bergens skjærgård – tyder igjen på hvalfangstens sporadiske og marginale karakter.

Avslutning

Lite tyder på at grindehvalfangst har vært en tradisjon i Norge. Forekomsten av grindehval langs norskekysten har vært sterkt varierende, og først på 1840-tallet

ble den anerkjent som egen art i Norge. Selv om en del dyr utvilsomt ble tatt fra tid til annen også før dette, var fangstene trolig for sporadiske til å finne noen institusjonalisert form, slik som på Færøyene. Det er gode grunner til å tro at den grindefangsten vi kjenner fra Færøyene var en lokal innovasjon.

„D“ (1890) lurte på hvorfor fangerne i Austnesfjorden i 1890 ikke jaget dyrene på land: „Det maa betragtes som en Mærkværdighed, at man ikke forsøgte at jage Hvalen paa Land i Lighed med, hvad der sker andetsteds, f. Ex. paa Færøerne ved saadanne Stæng.“ Bortsett fra at „D“ feilaktig trodde at det ble brukt steng (not) på Færøyene, er ikke svaret så vanskelig å finne. Fangerne i Norge opererte ut fra en helt annen kulturell modell, hvor en flokk med småhval ble konseptualisert som en fiskestim. Den kunne dermed fanges som andre stimer, nemlig med not. Den norske fangsten har flere likhetstrekk med den japanske delfin角度fangsten enn med færøysk grindefangst.

Det har ikke vært min intensjon her å forklare hvordan de to ulike kulturelle modellene har oppstått i Norge og Færøyene. Dette er en oppgave for historikere med bedre kompetanse om vestnordisk middelalderhistorie enn det jeg har. Men la meg likevel avslutte med noen spekulative bemerkninger om to økologiske forskjeller som kan ha hatt betydning. En viktig årsak kan være at stimfisk som sild og makrell lenge har vært viktige arter på Vestlandet i motsetning til på Færøyene (e.g. Landt 1800:278-279). Landnotfiske etter sild går tilbake til norrøn tid langs kysten mellom Bergen og Stavanger, nettopp det området

hvorfra vi også har de fleste rapporter om fangst av springere og spekkhuggere, og den minst kaotiske grindefangsten.

En annen, og mer spekulativ men relatert, forklaring på forskjellen i fangsteknikker i de to landene, er fravær av skog på Færøyene. Under vågehvalfangsten utenfor Bergen ble det i sin tid brukt en grind eller et tregitter bestående av vertikalt stilte trestokker (*stik*) for å stenge hvalen inne i en fjord. Dette var en teknologi brukt blant annet i Telavåg – hvor den første kjente fangsten av grindehval i Norge ble gjort i 1844. En hypotese fremsatt av presten Andreas Christie (1786) går ut på at grind også ble brukt til å stenge springere og andre små tannhvaler, men at en økende mangel på skog gjorde at folk gikk over til not.¹⁹ Denne overgangen skjedde gradvis. I Telavåg hvor innløpet er delt av en liten øy, Stikholmen, ble det østre Notsundet stengt med not allerede i 1535 mens eieren av vågen forpliktet seg til å stille til rådighet 60 *stik* etter behov for å stenge det vestre Grindsundet – foruten en tønne øl for hver vågehval som ble drept (Huitfeldt-Kaas 1906: 474). Først på midten av 1800-tallet begynte oppsitterne å bruke not også for å stenge dette sundet. Christie avslutter sitt resonnement med at småhvalfangsten forsvant langs norskekysten sammen med skogen unntatt der hvor fiskerne allerede hadde nøter som kunne erstatte grindene, slik som i skjærgården utenfor Bergen. På denne bakgrunn kunne det vært fristende å fremsette en ny hypotese om grindehvalens etymologi, i.e. at begrepet opprinnelig betydde hval fanget ved hjelp av en tregrind, men dette er kanskje å trekke spekulasjonen litt langt...

Takk

Mange personer har bidratt til denne artikkelen og jeg vil spesielt benytte anledningen til å takke Bjørn Abusdal ved Universitetsbiblioteket i Bergen, Dorote Bloch ved Naturhistorisk Museum, Tórshavn, Morten Halvorsen ved Museum Nord-Sortland Museum, Jóan Pauli Joensen ved Universitetet i Tórshavn og Yngve Nedrebø ved Statsarkivet i Bergen, samt en anonym referee.

Referanser:

Aviser (usignerte artikler): Hvor tittel ikke forekommer, har jeg satt artikkelens tema i parenteser.

Aftenposten. 26/11-1875. Om en Fangst af flere Hundrede Grindehval.

— 8/4-1879. Hval som Vraggods.

— 10/9-1890. Grindhvalfangsten paa Færøerne.

— 11/9-1890. De 1000 Hval i Vaterfjorden.

— 21/8-1931. Storfangst av grindhval.

— 14/8-1939. Fantastisk hvalfangst i Helgeland. Stim på 170 grindhval fanget efter voldsomt basketak i fjæren hvor flere båter blev knust.

Bergens Adressecontoirs Efterretninger. 3/2-1869. [om grindefangst ved Bømlo]

— 5/2-1869. [om grindefangst ved Bømlo]

Bergensposten. 29/1-1869. Sjelden Fangst af Grindehval.

— 31/1-1869: [feilaktig om springerfangst ved Bømlo]

Bergens Tidende. 28/1-1869. [om grindefangst ved Bømlo].

— 27/5-1874. Hvalfangst.

— 28/5-1874. [om grindefangst ved Møkster].

— 12/12-1882. Fangst af Grindhval.

— 27/7-1948. [Om fangst av spekkhuggere utenfor Bergen].

Bodø Tidende. 23/10-1883: Fra Dverberg.

— 26/9-1890. Slakteriet i Østnæsfjorden.

Finmarksposten. 29/8-1893. 30 Grindhvale dræbt.

Karmsundsposten. 23/5-1874. [feilaktig om grindefangst].

— 23/5-1874. [om springerfangst].

— 6/6-1874. [feilaktig om grindefangst].

— 8/1-1876. Meddelt fra Udsire

Nordlands Amtstidende. 2/12-1882. Fra Eidsfjorden.

Skilling-Magazin 1847. Om Grindefangsten ved Færøerne. 13(29): 231-232 og 13(30): 234.

Stavanger Amtstidende. 8/3-1880. Om Vaarsildfisket og Aarsagen til dets Ophør eller Mislighed.

Tromsø Stiftstidende. 26/8-1858. [om grindefangst i Lovika].

— 22/12-1859. [om grindefangst i Lovika].

— 24/10-1875. [om grindefangst i Grøtavær].

— 29/9-1881. Risøhavn 15de September.

Vesterålen. 14/8-1959. Stort grindhval-slag mellom Gisløy og Strengevåg fredag.

Andre kilder:

Alver, B. 1986. Bønders veiding på Vestlandskysten. *Norveg* 29: 95-111.

Asphaug, A. 2000. *Øygarden 1920-1958, del 1*. Tjeldstø: Øygarden kommune.

Berntsen, A. 1656 [1971]. *Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed*. København.

Bloch, D. og Mikkelsen, B. 2009. Catch history and distribution of White-sided dolphin, *Lagenorhynchus acutus*, in the Faroe Islands. *Fróðskaparrit* 57: 190-199.

Brunchorst, J. 1889. Hvalfangst i den bergenske skjærgaard. *Naturen*, s.161-171.

Brøgger, A.W. 1947. *Kongespeilet*. Oslo: H. Aschehough & Co.

Christie, A. 1786 [2002]. Beretning om hvalfangsten i Sartors skibrede. Publisert i *Frå*

- Fjon til Fusa: årbok for Nord- og Midhordland sogelag* 2002: 73-91.
- Christie, W.F.K. 1847. Mærkeligt Phænomen ved den norske Kyst. *Bergens Stiftstidende* 4/4-1847, s.1-4.
- [1848]. Fangst af Grindehval i Bergen Stift. Udatert manuskript ved Bergens universitetsbibliotek (UBB Ms 394/1).
- Collett, R. 1877. Bemærkninger til Norges Pattedyrfauna. *Nyt Magazin for Naturvidenskaberne* 22: 54-169.
- 1883. Meddelelser om Norges Pattedyr i Aarene 1876-1881. *Nyt Magazin for Naturvidenskaberne* 27:217-260.
- 1912. *Norges Pattedyr*. Bind 1 av *Norges hvirveldyr*. Kristiania: H. Aschehoug & Co.
- „D“. 1890. Grindhvalstænget og Dyrplageriet i Østnæsfjorden (leserinlegg datert 23/9), *Morgenbladet* 29/9-1890.
- Dahl, J.O. 1890 (leserinlegg uten tittel). *Bodø Tidende* 10/10-1890.
- D'Andrade, R.G. 1989. Cultural Cognition. I Posner, M.I. (red.) *Foundations of Cognitive Science*, Cambridge, MA: MIT Press, s.795-830.
- Eschricht, D.F. 1845. *Undersøgelser over Hvaldyrene*. 1ste Levering, 1ste afhandling. København.
- Friis, P.C. 1599 [1877]. *Om Diur, Fiske, Fugle og Træer udi Norrige*. Kristiania: A.W. Brøgger.
- Garatun-Tjeldstø, G. 1981a. Minne-oppgåve. Upublisert manuskript i besittelse av Bergen universitetsbibliotek (UBB Ms.1841a:31a).
- 1981b. Arbeidsliv og levemåte på Herdlevær. *Frå Fjon til Fusa* 34: 156-187.
- Grieg, J.A. 1889. Cetologiske notiser. *Bergens Museums Aarsberetning*, Nr.4: 1-21.
- 1897. Nogle cetologiske notiser. *Bergens Museums Aarbog*, Nr.6: 3-11.
- Guldberg, G.A. 1905. Die Waltiere des Königsspiegels. *Zoologische Annalen* 1: 29-40.
- Guldberg, G.A og Nansen, F. 1894. *On the development and structure of the whale. Part 1. On the development of the dolphin*. Bergen: Bergens museum.
- Gunnerus, E. 1763. Om Nisen. *Det Trondhiemske Selskabs Skrifter* 2: 258-269.
- 1768. Om Stour-Vagnen eller de Gamles Orca. *Det Kongelige norske videnskabers selskab*, Fjerde Deel, 99-112.
- Helland, A. 1897. *Lofoten og Vesteraalen*. Kristiania: H. Aschehoug & Co.
- Hertzberg, N. 1840. Om Springhvalen, almindelig her kaldede Springeres Fangst i Sunds Præstegjeld, Nordhordlehns Fogderi, Søndre-Bergenhuus Amt. *Morgenbladet*, 9/7-1840 (No.190, Tillæg), s.5-6.
- Huitfeldt-Kaas, H. J. 1906. *Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede*. Bind IV: Kristiania: Det Norske historiske Kildeskriftfond, s. 474.
- Høst, E.H. 1875. Om Hvalfangsten paa Færøerne. *Nordisk Tidsskrift for Fiskeri* 2: 313-358.
- Joensen, J.P. 2009. *Pilot Whaling in the Faroe Islands*. Tórshavn: Faroe University Press.
- Kalland, A. 2010a. Hvalfangsten i Lovika. En 30 års historie. *Årbok for Andøy*, s. 87-94.
- Kalland, A. 2010b. Da grindehvalen kom til Austnesfjorden. Hvalfangst og dyrevelferd anno 1890. *Årbok for Vågan* 35, s.19-27.
- Kalland, A. og Sejersen, F. 2005. *Marine Mammals and Northern Cultures*. Edmonton: CCI Press.
- Landt, J. 1800. *Forsøg til en Beskrivelse over Færøerne*. København: Tikjøbs Forlag.
- Leem, K. 1767. *Beskrivelse over Finmarkens Lapper, deres Tungemaal, Levemaade og forrige Afgudsdyrkelse*. København.

- Lilljeborg, W. 1862. *Öfversigt af Skandinaviens Hvaldjur*. Uppsala: Edquist & Berglund.
- Lindquist, O. 1994. *Whales, dolphins and porpoises in the economy and culture of peasant fishermen in Norway, Orkney, Shetland, Faeroe Islands and Iceland, ca 900-1900 AD, and Norse Greenland, ca. 1000-1500 AD*. Upublisert doktoravhandling ved Scottish Institute of Maritime Studies, University of St. Andrews, Scotland.
- Lockwood, W.B. 1994. Etymological notes on some Scandinavian whale names. *Maal og Minne* 1-2: 31-34.
- Martinsen, O. 1964. Aktiv hvalfangst i Norden i gammel tid. I Bakken, A. og Eriksen, E. (red.), *Hval og Hvalfangst – Vestfoldminne 1964*. Tønsberg: Vestfold Historielag, s.22-62.
- Mauren, A. 2003. Fikk 900 kilo hval i torskegarnet. *Aftenposten* 22/3-2003.
- Melchior, H.B. 1834. *Den danske Stats og Norges Pattedyr*. København: Gyldendalske Boghandling Forlag.
- Müller, H.C. 1883. Oplysninger om Grindfangsten paa Færøerne. *Videnskabelige Meddelelser fra den naturhistoriske Forening*. s.17-47.
- Nilsson, S. 1847. *Skandinavisk Fauna*. Första delen: *Däggdjuren*. Lund: C.W.K. Gleerups Förlag.
- Nordby, R. 1935. Primitiv veiding på sei og kval. *Syn og Segn* 41: 126-135.
- Nordgaard, O. 1903. Gamle hvalnavne. *Norges Fiskeritidende* 22: 10-18.
- Pontoppidan, E. 1753. *Det første Forsøg paa Norges naturlige Historie : forestillende dette Kongeriges Luft, Grund, Fielde ...* (Bind 2). København: Berlingske Arvingers Bogtrykkerie.
- Sandness, O. 1967. Grindkvalslaget i Eidsfjord. *Hofdasegl* 12: 358-359.
- 1969. Gamalt frå Eidsfjord. *Hofdasegl* 14: 74-80.
- Sars, G.O. 1865. Beskrivelse af en ved Lofoten indbjerget Rørhval (*Balænoptera musculus* Company). *Forhandlinger i Videnskabs-Selskabet i Christiania*, s.266-295.
- Schneider, J.S. 1878. *Delphinus albirostris*, Gray, samt nogle bemærkninger om endel ved vore nordlige kyster forekommende tandhvaler. *Tromsø Museums Aarshefter*, s.54-65.
- Schøyen, W.M. 1890. Om grindhvalen. *Morgenbladet* 4/10-1890.
- Solhaug, O. 1986. Om hvalfangsten i Lovika. *Årbok for Andøy 1986*, s.29-31.
- Strøm, H. 1762. *Physisk og Oeconomisk Beskrivelse over Fogderiet Søndmør, beliggende i Bergens Stift i Norge*. Part 1. Sorøe.
- Sunde, J.Ø. 2006. Fiskerettar i saltvann. *Bergenposten* 2/2006: 4-36.
- Svabo, J.C. 1779. Om den færøske Marsviin-fangst. *Det almindelige Danske Bibliothek. Et Maanedskrift*, 3. Bd, s.39-53 (København)
- Thorsteinsson, A. 1986. Hvussur gamalt er grindadrápið?. *Varðin. Føroyskt tíðarrit* 53: 65-66.
- Whitaker, I. 1986. North Atlantic sea-creatures in the *King's Mirror* (Konung Skuggsjá). *Polar Record* 23(142): 3-13.
- Wollebæk, A. 1907. Springerfangst ved Bergen. *Norsk Fiskeritidende* 26: 529-530.
- Østberg, K. 1929. Gammelnorsk primitiv hvalfangst i nutiden. II: Grindhvalfangsten paa Færøiene. *Norsk Fiskeritidende* 48: 43-49.

Notur

- 1 Jeg vil ikke her ta opp den moderne fangsten av grindehval med harpuncanon, slik

- denne ble drevet av norske småhvalfangere som et supplement til fangsten av vågehval (sildreki, *Balaenoptera acutorostrata*). Til sammen ble 2003 grindehval tatt fra 1942 til 1975 (<http://www.highnorth.no/Files/Whaling/Statistics/norwaywhale.htm>).
- 2 Jóan Pauli Joensen (2009:61) skriver med henvisning til flere norske kilder at „In former times pilot whaling took place in some places in Norway, where the whales were also driven ashore.“ Problemet er at ingen av disse kildene har dokumentert at slik fangst faktisk fant sted og i hvilken grad den eventuelt lignet på den færøyske fangsten. Likheten ble tatt *a priori*.
 - 3 Det fantes detaljerte regler for hvordan vågehval fanget utenfor Bergen skulle fordeles (e.g. Kalland og Sejersen 2005:80-81). Selv om visse elementer var felles for denne fangsten og grindefangsten på Færøyene (i.e. tiende, landslott og finningsspekk) og derfor kan antas å ha et felles opphav, foregikk ellers fordelingen av vågehvalene ut fra helt andre prinsipper enn fordeling av grindehval på Færøyene.
 - 4 Denne atferden kommenteres også av Norges fremste marinbiolog G.O. Sars (1865:291-292): „Dens kugleformige Hoved giver den i denne [vertikale] Stilling et ganske eventyrlig Udseende og har rimeligvis mer end en Gang givet Anledning til Fortællinger om Havmænd og andre Søuhyrer.“ Den svenske zoologen Sven Nilsson (1847:609-610) konkluderte at Christies „interessanta berättelse“ endelig slo fast at grindehvalen med sikkerhet også fantes i Norge. Dermed hadde Nilsson „optaget Grindehvalen i den norske Fauna“ (Christie 1848).
 - 5 Collett (1883:249) advarer mot at størrelsen på flokkene kan ha vært overdrevne.
 - 6 Navnet Kvaliosen skal komme av ropet som annonserte at det var kommet hval inn i fjorden (jfr. Garatun-Tjelstø 1981b:161) og kan således indikere en viss tilstedeværelse av hvalfangst, men ikke nødvendigvis av grindehval.
 - 7 Bergens museum korrigererte avisenes oppslag og kommenterte overfor *Bergens Tidende* (27/7-1948) at „hadde det vært den sorten fiskerne ville ha det til, ville det ha vært en vitenskapelig nyhet, ettersom [grindehval] meget sjeldent kommer inn til norskekysten.“ Bilder fra fangsten viser tydelig at det var spekkhuggere.
 - 8 Med „striler“ menes her befolkningen av fisker-bønder utenfor Bergen. Ordet hadde lenge en noe odios klang, men brukes nå bevisst av befolkningen selv.
 - 9 G.O. Sars (1865:291) refererte til en fangst gjort i Vesterålen mellom 1858 og 1860 og som „gav et ikke ubetydeligt Udbytte av Spæk“ Den svenske biologen Wilhelm Lilljeborg (1862:25) nevnte en flokk på 70-80 mindre hvaler, som „för 2-3 år sedan“ ble drevet opp på stranden og fanget ved kysten av Nordland. Det er rimelig å tro at Sars og Lilljeborg refererte til fangstene i Lovika.
 - 10 Jeg har ikke funnet fangsten omtalt i noen aviser, bortsett fra i et leserinnlegg i Oslo-avisen *Morgenbladet* i forbindelse med en fangst i 1890. En av deltagerne der skulle ha deltatt i det store stenget ved Senja („D“ 1890). Dette innlegget er trolig Colletts kilde og kan derfor ikke brukes til å verifisere sistnevntes opplysninger. Jeg vil ikke se bort fra at påstanden kan ha vært et forsøk fra notfiskeren på å gjøre seg interessant.
 - 11 Hvalene var i følge avisen mellom 6 og 20 alen lange, men dette må være skrivefeil

- for fot. Angående artsbestemmelsen skrev avisen at „Dernede [Lovika] antages Dyrene for hvad man her [Tromsø] kalder Springere, men efter al Rimelighed maa det være Grindhval“ fordi de hadde „samme Udseende som smaa Hvalfiske, med smaa Øine og lidet Bygsel paa Ryggen, kun vare de noget tykkere ved hovedet og smalere ved Halen.“ Den fikk angivelig sitt navn „paa Grund af sin Selskabelighed ..., thi Grind betyder her: Flok.“ Med henvisning til Nilsson (1847) slutter artikkelen med noen ord om grindefangsten på Færøyene, om grindehvalen som ble tatt i Telavåg utenfor Bergen i 1844 og om den store flokken som ble sett i Rødøy i 1846.
- 12 Fra grindehvalfangsten på Færøyene blir det ofte presisert hvor viktig det er å sette lansen i hvalen på riktige sted og tidspunkt for å jage hvalen på land. Ellers vil den gå til siden og ta resten av flokken med seg (e.g. Müller 1883:33).
- 13 En norsk „gård“ bestod ofte av flere „bruk“ hver med en oppsitter og dennes hushold. En gård med flere bruk kan oppfattes som en korporasjon hvor oppsitterne hadde andeler i felles utmark – med rett til beite, fangst, fiske, dun, torv og i noen tilfeller tømmer og ved. Strandsonen og sjøen utenfor var også felles for gårdens oppsittere, som også ofte gikk sammen om notbruk (bestående av nøter av ulike størrelser, båter og naust).
- 14 *Nordlands Amtstidende* (2/12-82) oppga dyrenes lengde til mellom 3 og 8 alen (ca. 2 og 5 m) og at de var meget spekkrike. En av hvalene tatt i Eidsfjorden skal imidlertid ha vært 34 fot (10,6 m) lang og var sansynligvis en nebbhval, i følge Collett (1912: 702).
- 15 Det er uklart hvor mange hval som ble fanget og hvor mange av disse som ble drept, men de fleste anslag går på rundt 1000 fangne dyr hvorav mellom 485 og 700 ble slaktet.
- 16 H.E. Høst hadde mistanker om at fangere i enkelte tilfeller drev hvalene lengre enn nødvendig for å ta dyrene inn i en våg hvor de hadde rett til *jarðarhvalur*, dvs. landslott. Dette kunne skape krangel og tap av fangsten (1875:322).
- 17 Referat fra denne rettssaken finnes i følgende tingbøker for Nordhordland: Nr.46-Del A (folio 1-8 for høsttinget 1771; f.45-46 for sommertinget 1772) og nr.46-Del B (f.75b-76 for høsttinget 1772; f.106b-107b for utsatt ting og dom 1772). Tingbøkene er tilgjengelige på <http://digitalarkivet.uib.no/cgi-win/WebMeta.exe> (søk: tingbok).
- 18 Saken er behandlet i følgende tingbøker for Nordhordland: Nr.47B (f.70b-71 for sommertinget 1786), Nr.47C (f.122-123 for høsttinget 1786), Nr.47D (f.168b-173 for sommertinget 1787), Nr.47E (f.221-221b for høsttinget 1787).
- 19 Denne hypotesen fremsettes i et appendiks til hans opprinnelige manuskript og er ikke blitt publisert. Men teksten er tilgjengelig i Lindquist 1994: 1121-1122.